

КОМПЕТЕНТІСНО ЗОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД В ОСВІТІ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

УДК 378.2

В. Р. Міляєва

Компетентісно зорієнтований підхід у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу – “це дієвий освітній інструмент розвитку особистості, спрямований на активне та конструктивне входження людини у сучасні суспільні процеси, досягнення високого рівня власної самореалізації, життєвої компетентності і професійного успіху” [1, с. 11]. Під впливом реалізації компетентісного підходу в освіті розвивається суб'єктність молодшої людини, пов'язана з її спроможністю перетворювати власне життя, змінювати його у напрямку професійного самовизначення та досягнення життєвого успіху.

Процес підготовки компетентного фахівця є однією з основних проблем сучасної освіти. У зв'язку з постійною трансформацією сфери професійної освіти і зростанням рівня вимог соціуму до фахівця набуває все більшої актуальності формування компетентності як особистісної риси фахівця.

Проведені дослідження виявили, що на сучасному ринку праці потрібні люди з набагато ширшим, аніж тільки пізнавальним, набором якостей та можливостей, які, по суті, складають компетентність людини. Можна бути обізнаним, але абсолютно некомпетентним [202, с. 8–15]. Відтак, у навчанні фахівця-професіонала актуальним завданням сьогодення є така підготовка, результатом якої виступає здатність легко адаптуватися до змін у житті, розвивати власну компетентність, сприймати ринкові перетворення.

Метою цієї публікації є обґрунтування потреби реалізації компетентісно зорієнтованого підходу в освіті, як основної передумови професійного самовизначення майбутнього фахівця. Підготовлений до професійної діяльності фахівець зі сформованою на високому рівні професійною компетентністю буде

мати можливість більш гнучко аналізувати різні ситуації, мобільно реагувати на зміни в соціальному, культурному і економічному житті суспільства, здійснювати ефективне ділове спілкування, урахувати основні економічні закони у процесі професійної діяльності, самовдосконалюватись упродовж усього життя.

Запровадження компетентнісного підходу в освіту країн Європи було ініційовано міжнародною комісією ЮНЕСКО. Основні принципи цього підходу визначено у доповіді “Освіта для XXI століття”. Згідно з цим документом, освіта має допомогти людству навчитися жити разом, пізнавати та діяти. У сучасному освітньому просторі акцент встановлюється на формуванні спроможності особистості до духовно-практичної діяльності, спрямованої на свідоме і творче проектування власного життєвого шляху, а це означає:

а) навчитися жити разом – означає виховувати толерантність, розуміння іншої людини та відчуття взаємозалежності; формувати готовність для здійснення спільних справ і проектів, урегулювання конфліктів; усвідомлювати потреби та погляди інших людей, розуміти інші моделі і технології життя; формувати повагу до позиції партнерів у ситуаціях, коли виникають принципові розходження; вивчати та цінувати інші культури, визначати значущість свободи поглядів і переконань, розвивати культуру спілкування, уміння вести конструктивний діалог тощо. Життєтворчість передбачає здатність та готовність людей, які мають несхожі життєві стратегії, відмінні моделі життя, різні життєві проекти, життєві цілі, завдання і плани, жити разом;

б) навчитися пізнавати (отримувати знання). Така діяльність передбачає ефективне поєднання загальної культури особистості з умінням вчитися, здобувати необхідний життєвий досвід, можливість користуватися неперервною освітою. Це означає опанування мистецтва пізнання та самопізнання, “вічних істин”, формування необхідного рівня професійної компетентності, достатнього для життя у конкретних культурно-історичних умовах, розуміння філософської сутності життя, формування здатності до наукового узагальнення емпіричних фактів і побудови життєвих прогнозів;

в) навчитися діяти (працювати) – передбачає формування компетентного ставлення до життя, трудової діяльності та власної професії, становлення культури життєвого і професійного самовизначення, опанування методів ефективної соціальної взаємодії, освоєння сучасних економічних, політичних, психологічних, правових знань, формування здатності до їхнього узагальнення та систематизації, опанування технік продуктивної трудової діяльності за обраною професією, розвиток проблемного, творчого, критичного мислення, набуття навичок соціальної роботи і відповідального ставлення до власної діяльності, а також її наслідків;

г) навчитися жити. Цей принцип передбачає формування спроможності особистості діяти незалежно, свідомо, передбачаючи, прогножуючи майбутнє, визначаючи власну життєву стратегію та життєві проекти. Це означає: опанування методів рефлексії, діалогу із собою і навколишнім світом; усвідомлення власної життєвої місії, здійснення правильних життєвих виборів, зокрема професійних; усвідомлення власного потенціалу; усвідомлення смислу буття, формування власної життєстійкості, життєздатності та життєтворчості.

Науковцями також визначаються основні завдання компетентнісного підходу: навчити особистість самостійно здобувати й ефективно застосовувати знання впродовж усього життя; прогнозувати ситуацію та власну діяльність, приймати ефективні рішення відповідно до життєвого досвіду, цінностей і наявних ресурсів; планувати та контролювати власні дії; аналізувати і застосовувати здобутий досвід.

Компетентнісний підхід має одну надзвичайну перевагу – він передбачає розвиток особистості з урахуванням та в умовах глобальних ризиків цивілізації – глобалізаційних суспільних викликів, що створюють небезпеку для всього людства. Зміст цього підходу полягає у сприйманні ризиків не як фатальних нездоланих виявів, а як закликів до конструктивної компетентної діяльності.

Найважливіше завдання сучасної особистості полягає у перетворенні середовища ризиків на середовище можливостей і шансів. До найбільш

небезпечних ризиків, що негативно впливають на розвиток особистості людини, відносять:

1) екологічні – забруднення довкілля через схвалення суспільством негативної ролі кожної особистості, яка некомпетентно споживає блага природи; техногенні катастрофи та їхні наслідки;

2) економічні – породжені економічною нестабільністю, фінансовими і виробничими ризиками, економічними кризами, що призводять до різких соціально-економічних розшарувань та руйнації особистісної структури людини;

3) соціальні – породжені соціально-психологічними, культурними, релігійними чинниками, які призводять до поділу протистояння і конфліктів. Єдиний спосіб подолання цих наслідків – це розвиток життєвої та професійної компетентності особистості, її правової і психологічної культури;

4) політичні – причиною цих ризиків є низька політико-правова культура громадян, які стають заручниками політичного, етнонаціонального та релігійного авантюризму;

5) інформаційні. Інформація відіграє провідну роль у життєдіяльності суспільства. Проте науково-технічний прогрес і науково-технічна революція породжують значну кількість інформаційних ризиків, носіями яких є засоби масової інформації та Інтернет.

У ситуації професійного самовизначення, притаманного періоду студентства, особистість приділяє увагу переосмисленню власного життя, свого “Я” тощо. Подібна динаміка супроводжується здійсненням вибору майбутнього професійного шляху, смислотворчістю, концептуалізацією нових знань та інтеграцією їх в “Я-концепцію”. Саме період навчання у вищому навчальному закладі (ВНЗ) позначено потребою реалізації новоутворень, яка зумовлює мотивацію до самореалізації людини як фахівця і суб’єкта життєдіяльності.

Ми розуміємо суб’єктність особистості як характеристику її активності щодо зміни себе (внутрішніх чинників: усунення внутрішнього дисбалансу, зростання психологічного потенціалу, переосмислення індивідуального

досвіду) та зовнішнього світу. Суб'єктність людини пов'язано з її спроможністю перетворювати власне життя, змінювати його у напрямку досягнення успіху та повноти буття. Вона може виявлятися як ситуативно, так і набувати сталої форми суб'єктно-вчинкової активності – суб'єктогенезу.

Суб'єктогенез є процесом переходу психологічних потенціалів особистості у динамічний активний стан. Його механізм становить актуалізація потреби в автентичності, наявності смислу життя, самореалізації та життєтворчості, що зумовлює виникнення вчинкової мотивації й оптимізує суб'єктну активність. “Суб'єктогенез – це формування нової метапрограми, основними блоками якої є прийняття власного “Я” у реальному просторі і часі, спрямованість до розуміння власної сутності – “Я” глибинного (до автентичності) та усвідомлення себе – свого “Я” як єдиного ініціатора і діяча, який втілює в життя те, що вважає особистісно цінним” [2, с. 102].

Отже, формування суб'єктності особистості студента відбувається у процесі життєдіяльності та під впливом певних внутрішніх і зовнішніх чинників. До основних внутрішніх детермінант зростання рівня суб'єктності традиційно відносять образ майбутнього, “Я-концепцію”, реалізацію особистісних потреб. Задля повноцінної реалізації внутрішніх чинників необхідною є наявність певних зовнішніх умов: соціальне прийняття та схвалення, успішність, конгруентність образів “Я”-реального та “Я”-ідеального тощо. У студентський період більшість цих умов повинні бути реалізовані у навчальному процесі.

У науковій психології виокремлюються певні властивості трансформації “Я-концепції” у напрямку суб'єктогенезу. Серед них провідне місце посідає прагнення до автентичності, під яким розуміємо намагання бути собою, реалізовувати власну сутність, а не приймати нав'язані чужорідні образи “Я” заради досягнення певного соціального статусу. До інших властивостей відносять: виявлення вищого сенсу життя і його персоніфікації – втілення цього сенсу у життєдіяльність через самореалізацію та суб'єкт-суб'єктні стосунки з іншими [3, с. 111]. Саме спрямованість до автентичності зумовлює вибір

суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що виявляється у домінуванні в “Я-концепції” такої сукупності переконань і ставлень: довіри до світу, відмови від загроз та претензій на свободу інших, тактики індивідуального підходу до людей, спрямованості на соціальну взаємодію, готовності до зміни стилю індивідуальних реакцій залежно від вимог ситуації. Така система ставлень є результатом свідомого індивідуального вибору, переосмислення власного досвіду і виникнення новоутворень в “Я-концепції” у процесі суб'єктогенезу.

Проте, описана вище позитивна динаміка особистісної трансформації не може відбуватися сама собою у молодій людині студентського віку. З огляду на сучасну ситуацію суспільного конфлікту та соціальних суперечностей, формування суб'єкт-орієнтованої особистості потребує цілеспрямованих впливів з боку освітнього середовища, в якому перебуває молода людина. Отже, запровадження компетентісно зорієнтованого підходу вимагає введення до навчально-виховного процесу ВНЗ відповідного психологічного супроводу для забезпечення розвитку суб'єктності особистості.

У процесі підготовки до майбутньої професійної діяльності відбувається специфічна функціональна перебудова структури особистості, яка призводить до формування особистості професіонала [4, с. 107]. На думку О. П. Саннікової, у зв'язку з тим, що основним змістом діяльності у соціономічній професійній сфері (до якої належить державна служба) є взаємодія з іншими людьми, то рівень близькості загальнопсихологічних і професійних властивостей особистості – найбільш високий. Відповідно, психологічна модель професіонала (випускника ВНЗ) повинна інтегрувати в собі конкретні уявлення про особистість, структурувати професійно важливі особистісні якості, які відповідають вимогам діяльності, об'єднувати їх у цілісну систему та визначати підходи і можливості професійного зростання.

Процес становлення професіонала є складним та багатоплановим, але таким, що завжди містить два паралельні напрямки: індивідуальний процес розвитку і процес саморозвитку особистості в професійній діяльності. Суттєвий вплив, який забезпечує динаміку означених процесів, відбувається під час

самостійного пошуку професійного шляху, визначення особистої позиції, стратегії та стилю професійної діяльності, визначення практичної сфери, що б відображала індивідуальну своєрідність кожного фахівця.

Професійне становлення майбутнього фахівця забезпечується комплексом певних умов і характеристик навчального процесу, які водночас стимулюють та оптимізують механізми саморозвитку особистості. Його основними рисами є безперервність і дискретність, наявність суперечностей на різних етапах, оптимальний рівень використання способів впливу на інтелектуальну й особистісну сфери майбутнього фахівця. Результатом такого впливу повинна стати уявна модель ідеального представника професії, уявлення про можливості досягнення цього ідеалу через присвоєння конкретних знань та вмінь, усвідомлення методів їхнього набуття під час навчання.

Ефективному професійному навчанню сприяють: “а) на імперативному рівні – навчання, набуття професійних знань; б) на змістовно-особистісному – формування професійно важливих якостей і мотивацій; в) на формально-динамічному – складання індивідуального стилю діяльності” [4, с. 36]. Як свідчить багаторічний досвід підготовки майбутніх державних службовців у ВНЗ України, навчальний процес, спрямований на формування особистості професіонала, має бути динамічним, гнучким, містити різноманітні варіативні компоненти – закладати основи для безперервної освіти та саморозвитку. У зв’язку з цим виникає необхідність постійного співвіднесення індивідуальних особливостей конкретної особистості з вимогами професії, що забезпечує індивідуалізацію перспективної моделі особистості професіонала. А це, у свою чергу, підвищує навчальну і професійну мотивацію.

Зроблений нами аналіз теоретичних матеріалів уможливив виокремити основні психологічні характеристики, які визначають особистісне та професійне зростання людини.

Інтелектуальний потенціал. Містить сукупність інтелектуальних можливостей, здібностей, пов’язаних із пізнанням навколишньої дійсності,

власного внутрішнього світу і професійного середовища. Сюди також належать продуктивність, гнучкість, креативність, аналітичність, лабільність та адаптивність як сукупність кількісних і структурних характеристик інтелектуального ресурсу людини. Підтвердженням фактом є те, що недостатній інтелектуальний потенціал є серйозним бар'єром для здійснення цілеспрямованих змін у поведінці та діяльності. Це пов'язано з обмеженнями при створенні адекватних образів реальності та їхній переробці під час операцій мислення. Обмежений інтелектуальний потенціал викликає труднощі адаптації до змін зовнішнього середовища: проблемним стає пізнання сутності того, що відбувається, усвідомлення і розуміння перебігу подій та фактів і, як наслідок, – неадекватна реакція на них.

Комунікативний потенціал. Розглядається як інтегроване психологічне утворення, яке обумовлює можливості людини до встановлення та підтримки контактів, отримання і передачі інформації, здійснення впливу на поведінку інших людей. Комунікативний потенціал характеризує сформовану у конкретної людини структуру ділових та міжособистісних зв'язків, що визначається переважним типом взаємодії з навколишнім середовищем, особливостями соціальної перцепції, комунікативними навичками і вміннями продуктивного спілкування та взаємодії. До складових комунікативного потенціалу належить також сенситивність, яка забезпечує чутливість до малопомітних особливостей ситуації, надає змогу справлятися з труднощами і сприяє реалізації свідомих змін.

Вольовий потенціал. Відіграє регулятивну роль у детермінації майже всіх професійно значущих феноменів та виявляється у таких поведінкових ситуаціях, як: відповідальність і проблема вибору; визначення моменту початку, регуляція та припинення активності; регуляція станів свідомості; рефлексія цілей і мотивів. Вольовий потенціал включається у тих ситуаціях, коли людина діє активно, свідомо, реалізуючи власну програму змін.

Я-концепція. Провідний визначальний механізм розвитку особистості, який містить уявлення про Я-реальне та Я-ідеальне, бажане. Уточнення

Я-концепції обов'язково призводить до оптимізації завдань особистісного і професійного зростання, робить їх більш конкретними, цілеспрямованими та мотиваційно підкріпленими. До Я-концепції можуть належати характеристики емоційно-вольової регуляції, мотивації, окремі психічні процеси чи їхні комплекси. Особливе значення у процесі професійного вдосконалення має самооцінка, на основі якої формується ставлення людини до життя, життєві цілі і стратегії їхнього досягнення. Зокрема встановлено, що висока самооцінка є характерною для людей із сильною нервовою системою та потужною вольовою регуляцією, а низька – найчастіше формується у людей зі слабкою нервовою системою. Загалом, нестійка, занижена самооцінка блокує набуття професійних знань, навичок і вмінь, негативно впливає на успішність та надійність професійної діяльності, провокує нейротизм і знижує стресостійкість.

У процесі аналізу психологічної теорії нами було встановлено відповідність між основними детермінантами професіоналізації людини та критеріями особистісної зрілості. У науковому доробку сучасної психології вони мають універсальний характер. Серед цих критеріїв слід виокремити такі: відкритість як можливість вийти за межі себе і через діалогічне спілкування стати більш досконалою особистістю (О. О. Ухтомський, Т. О. Флоренська); соціально схвалені особистісні цінності (відповідальність за свій життєвий шлях та конкретні вчинки) (І. Д. Бех, А. Маслоу, І. П. Маноха, Р. Мей, В. А. Роменець, Т. М. Титаренко); вільний вибір власної стратегії розвитку і поведінки (О. Г. Асмолов, М. І. Бобнєва, І. С. Кон, В. А. Петровський). Узагальнюючи викладені підходи, робимо висновок, що процеси формування особистісної зрілості та професіоналізації особистості є взаємозалежними і взаємодоповнювальними. Крім того, вони мають ключове значення для самореалізації особистості.

Формування професійної компетентності набуває провідного значення у підготовці фахівців для роботи у галузях, де молода людина від початку здійснення професійної діяльності вже повинна мати достатній рівень компетентності, зокрема, у сфері державної служби.

Державну службу можна характеризувати як “практичну та професійну діяльність, яка полягає у здійсненні цілей і функцій держави через виконання обов’язків та повноважень на посаді, зазначеній у конкретному державному органі” [5, с. 44]. У проекті Закону України “Про державну службу” серед основних понять визначається профіль професійної компетентності “як набір знань, умінь і навичок, необхідних державному службовцеві для ефективного виконання службових обов’язків”.

Отже, формування професійної компетентності як необхідної умови успішності на державній службі потребує особливої уваги. Загальні цілі та напрямки підготовки майбутніх фахівців визначено у Програмі підготовки молоді до державної служби, яка реалізується на базі закладів професійної освіти впродовж останніх років. Існує об’єктивна необхідність забезпечення сприятливих зовнішніх умов для реалізації поставлених цілей, зокрема йдеться про надання психологічної допомоги.

Досвід підтримки молоді під час навчання у ВНЗ має форму психологічного супроводу, що традиційно містить: консультування з елементами психодіагностики, індивідуальні тренування за спеціально відібраними вправами, розвиток окремих якостей, групові тренінги тощо. У нашій практиці базовими формами роботи було визнано: професійно психологічний і комунікативний тренінги, професійно-орієнтовані навчальні дисципліни, досвід під час проходження практики. Також ефективним є запровадження у навчальний процес інтерактивних методів, які моделюють ситуації майбутньої професійної діяльності та надають можливість вільно експериментувати й отримувати зворотний зв’язок. Завдяки інтерактивному навчанню студенти виявляють і мають змогу ліквідувати брак теоретичних знань, умінь, навичок, а також чіткіше усвідомлюють неадекватність наявних установок та стереотипів. Це сприяє корекції неефективних моделей особистої і професійної поведінки.

Список використаної літератури

1. Життєва компетентність особистості // наук.-мет. зб. / за ред. Л. В. Сохань. – К. : Богдана, 2002. – 320 с.
2. Психологія праці та управління // зб. наук. пр. V Всеукр. наук.-практ. конф. (19 груд. 2008 р.) / М-во праці та соц. Політики України, АПН України; Ін-т підготовки кадрів Держ. служби зайнятості України. – К. : ІПК ДСЗУ, 2008. – 197 с.
3. Татенко, В. А. Психология в субъектном измерении : монографія / В. А. Татенко. – К. : Видавничий центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.
4. Санникова, О. П. Психологические контуры личности: форма и содержание / О. П. Санникова // Актуальні проблеми соціальної психології та педагогіки : мат. Всеукр. наук.-практ. конф. “Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність”. – К. : Либідь, 2006. – С. 105–115.
5. Пашко, Л. Мотиваційна криза держслужбовців: причини і наслідки / Л. Пашко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10). – С. 44–51.

Рецензент: кандидат психологічних наук Андрощук О. Ю.